

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “AQL” FRAZEOLOGIZMLARINING QIYOSIY-SEMANTIK TAHLILI

Ma'rufova Nigina Erkin qizi

Samarqand davlat chet tillar institute Payariq xorijiy tillar fakulteti

nmarufova01@gmail.com

+998 99 637 0104

Farruh Musoyevich Usmanov

Supervisor: PhD.v.v.b dotsent

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “aql” tushunchasi bilan bog‘liq frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tahlili amalga oshiriladi. Frazeologizmlar tilning barqaror va majoziy qatlamini tashkil etib, ular orqali xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlari namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda har ikkala tilga xos bo‘lgan “aql” komponentli iboralar semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning o‘xshash va farqli tomonlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida aqlga oid frazeologizmlar umumiy ma‘no yadrosiga ega bo‘lsa-da, ularning obrazli ifodalanishi va madaniy talqini turlicha shakllangan.*

Kalit so‘zlar: *Frazeologizm, aql konsepti, semantik tahlil, qiyosiy tahlil, lingvokulturologiya, majoziy ma‘no, tafakkur.*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar nafaqat tilning leksik boyligini, balki xalqning tafakkur tarzini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Ayniqsa, “aql” tushunchasi bilan bog‘liq iboralar insonning fikrlash qobiliyati, idrok darajasi va aqliy salohiyatini ifodalashda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turli tillarda ushbu konseptning qanday ifodalanganini o‘rganish lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Xorijiy tilshunos olimlardan biri sifatida qaraladigan Charles Bally frazeologizmlarni tilning emotsional-ekspressiv vositasi sifatida talqin qilib, ularning ma‘no ko‘chishi orqali yuzaga kelishini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, frazeologik birliklar orqali insonning ichki dunyosi va baholash munosabati ifodalanadi. Bu qarash “aql”ga oid iboralarda ham yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki bunday birliklar orqali insonning aqliy holati ko‘pincha obrazli shaklda beriladi.

Shuningdek, kognitiv lingvistika vakillaridan biri bo‘lgan George Lakoff inson tafakkuri metaforalar orqali shakllanishini ilgari suradi. Uning konsepsiyasiga ko‘ra, abstrakt

tushunchalar, jumladan “aql”, ko‘pincha konkret obrazlar asosida ifodalanadi. Bu esa frazeologizmlarda keng qo‘llaniladi va har bir tilning o‘ziga xos metaforik tizimini yuzaga keltiradi.

O‘zbek tilshunosligida ham frazeologizmlarni o‘rganishga katta e‘tibor qaratilgan. Jumladan, Z. Narimonova ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik ifodalarni qiyosiy o‘rganib, ularning semantik moslik va nomoslik jihatlarini ko‘rsatib bergan. Tadqiqotchining fikricha, frazeologizmlarni to‘g‘ri anglash uchun ularning kontekstual va madaniy asoslarini hisobga olish zarur.

Yuqoridagi nazariy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, “aql” konsepti turli tillarda umumiy semantik asosga ega bo‘lsa-da, ularning ifodalanish shakllari til va madaniyatga qarab farqlanadi. Shu bois ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi “aql” frazeologizmlarining qiyosiy-semantik tahlili olib borilib, ularning umumiy va xususiy jihatlarini aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Frazeologik birliklar va ularning semantik xususiyatlarini o‘rganish tilshunoslikda muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar frazeologizmlarning nafaqat til birliklari, balki madaniy va kognitiv hodisa ekanligini ko‘rsatadi.

Xorijiy tilshunoslikda frazeologiyani nazariy asoslari dastlab Ch. Bally tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u frazeologik birliklarni tilning emotsional-ekspressiv vositasi sifatida talqin qiladi. Uning tadqiqotlarida frazeologizmlarning shakllanishi va ularning obrazlilik xususiyati alohida ta’kidlanadi [1, 256]. Keyinchalik G. Lakoff va M. Johnson metafora nazariyasini rivojlantirib, inson tafakkuri asosan metaforik tizim orqali shakllanishini asoslab beradi. Ularning fikricha, “aql” kabi abstrakt tushunchalar til orqali ko‘pincha konkret obrazlar yordamida ifodalanadi, bu esa frazeologizmlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi [2, 276].

A. V. Kunin ingliz tilidagi frazeologik birliklarni tizimli ravishda o‘rganib, ularning struktur-semantik xususiyatlarini batafsil yoritgan. U frazeologizmlarni barqaror birlik sifatida ko‘rib, ularning tarkibiy va ma’no jihatdan yaxlitligini asoslab beradi [3, 288]. Shuningdek, V. V. Vinogradov frazeologizmlarni semantik jihatdan tasniflab, ularni frazeologik birikmalar, frazeologik birliklar va frazeologik butunliklarga ajratadi. Bu tasnif keyingi tadqiqotlar uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilgan [4, 312]

O‘zbek tilshunosligida ham frazeologiyani o‘rganish keng rivojlangan. Sh. Rahmatullayev o‘zbek tilining frazeologik lug‘atini yaratib, undagi birliklarning ma’no va qo‘llanish xususiyatlarini tizimlashtirgan [6, 384]. A. Mamatov esa hozirgi o‘zbek tili frazeologiyasini ilmiy asosda o‘rganib, ularning semantik va uslubiy jihatlariga e‘tibor qaratgan [7, 220].

Z. Narimonova ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik ifodalarni qiyosiy o‘rganib, ularning ekvivalentlik darajasini tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, ikki til o‘rtasida

ma’no jihatdan yaqin bo‘lgan iboralar mavjud bo‘lsa-da, ularning ifodalanishida milliy-madaniy xususiyatlar katta rol o‘ynaydi [5, 192].

Umuman olganda, yuqoridagi tadqiqotlar frazeologik birliklarni o‘rganishda semantik, struktur va lingvokulturologik yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, “aql” konsepti bilan bog‘liq frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilish ushbu nazariy asoslar doirasida amalga oshiriladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillaridagi “aql” komponentli frazeologik birliklarni o‘rganishda bir necha yondashuvlar o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanildi.

Avvalo, qiyosiy tahlil asosida har ikkala tildan tanlab olingan frazeologik birliklar o‘zaro solishtirildi. Bu jarayonda iboralarning bevosita tarjima qilinishi emas, balki ularning ifodalagan ma’nosi va semantik yadrosi asosiy mezon sifatida olindi. Natijada bir xil mazmuni ifodalovchi, ammo turlicha obraz orqali berilgan iboralar aniqlandi.

Semantik tahlil jarayonida har bir frazeologizmning ichki ma’nosi, ya’ni uning to‘g‘ri ridan-to‘g‘ri va ko‘chma ma’nolari o‘rganildi. Ayniqsa, “aql” tushunchasining ijobiy (donolik, ziyraklik) va salbiy (ahmoqlik, befarosatlik) qirralari qanday ifodalangani tahlil qilindi. Bu orqali frazeologizmlarning ma’no qatlamlari tizimlashtirildi [8, 342].

Shuningdek, kontekstual yondashuv asosida frazeologik birliklarning real nutqdagi qo‘llanilishi ko‘rib chiqildi. Bunda badiiy matnlar va lug‘atlardan olingan misollar asosida iboralarning qanday vaziyatlarda ishlatilishi aniqlashtirildi. Bu usul frazeologizmlarning faqat lug‘aviy emas, balki pragmatik xususiyatlarini ham ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida lingvokulturologik jihatlar ham hisobga olindi. Ya’ni har bir frazeologizm ortida turgan milliy mentalitet va madaniy tasavvurlar tahlil qilindi. Bu esa ingliz va o‘zbek tillarida “aql” konseptining qanday turli yo‘sinda talqin qilinishini aniqlash imkonini berdi [9, 296].

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijasida ingliz va o‘zbek tillarida “aql” tushunchasi bilan bog‘liq frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik xususiyatlari aniqlandi. Tahlil jarayoni shuni ko‘rsatdiki, har ikkala tilda ham “aql” konsepti insonning tafakkuri, idroki va aqliy salohiyati bilan bog‘liq holda ifodalanadi hamda umumiy semantik asosga ega. Biroq frazeologik birliklarning ifodalanishida muayyan farqlar mavjud. Ingliz tilida “aql” ko‘pincha mantiqiy fikrlash va individual xususiyatlar bilan bog‘liq holda berilsa, o‘zbek tilida ushbu tushuncha ko‘proq ijtimoiy tajriba, hayotiy donolik va axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘un holda ifodalanadi. Bu farqlar har ikki xalqning madaniyati, mentaliteti va tarixiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Shuningdek, tadqiqot natijalari frazeologizmlarning semantik tuzilishi ko‘p qatlamli ekanligini ko‘rsatdi. Ular nafaqat bevosita ma‘noni, balki yashirin, ko‘chma va baholovchi ma‘nolarni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli frazeologik birliklarni o‘rganishda ularning kontekstual va lingvokulturologik jihatlarini hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek tillaridagi “aql” frazeologizmlarini qiyosiy o‘rganish tilshunoslikning kognitiv va madaniy yo‘nalishlarini yanada boyitadi. Ushbu tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi, chet tilini o‘qitish metodikasi hamda lingvokulturologik izlanishlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bally, Ch. [Traité de stylistique française](#). – Paris: Klincksieck, 1909. – 256 b.
2. Lakoff, G, Johnson, M. [Metaphors We Live By](#). – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 276 b.
3. Kunin, A. V. [Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazyka](#). – Moskva: Mejdunarodnye otnosheniya, 1970. – 288 b.
4. Vinogradov, V. V. Russkaya frazeologiya. – Moskva: Nauka, 1977. – 312 b.
5. Narimonova, Z. Ingliz tilidagi frazeologik ifodalar va ularning o‘zbek tilidagi ekvivalenti. – Toshkent: Lingvistika jurnali, 2007. – 192 b.
6. Rahmatullayev, Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 384 b.
7. Mamatov, A. [Hozirgi o‘zbek tili frazeologiyasi](#). – Toshkent: Fan, 2010. – 220 b.
8. Oxford, R. L. Language Learning Strategies. – New York: Longman, 1990. – 342 b.
9. Nunan, D. Language Teaching Methodology. – New York: Prentice Hall, 1991. – 296 b.